

Sáska Géza

A szovjet típusú felvilágosodás pedagógiája

Anton Szemjonovics Makarenko (1888-1939) általános ismertsége a sztálini fordulat terméke. Az európai Kommunista Pártok terjesztették eszméit és munkásságát, a második világháború után a szovjet érdekszférán kívül is. A politikai marketing, vagy ahogy akkor mondták, az agitáció és propaganda építette fel és használta céljaik igazolására a pedológiával élesen szemben álló, a sztálini korszakhoz igazodó új embert nevelő, Sztálint dicsőítő pedagógus munkásságát, Makarenko mítoszát (Rakovitch, 2014).

Ha egy ország nem szabad, az emberek nem is tudhatják meg a hírekből, a hivatásos szakértőktől, agitátoroktól, hogy mi az igaz és mi a hamis, ők a tömegeket akarják befolyásolni, meggyőzni, mozgósítani, s következésképpen a közvéleményben a hitet és nem a tudást akarják építeni. Ez a metafizikai elem a szovjet típusú szocialista a közgondolkodás kialakításának az egyik jelentős eleme.

Makarenko életének és munkásságának egyik talán a legjobb és legalaposabb ismerője szerint (Hillig, 1995, 1998,) az utókor a pedagógust hol sztálinistának, hol humanistának tekintették. Annyi bizonyos, hogy 'Pedagógiai hősköltemény' című világszere ismert munkáját 1930 és 34 között írta, amikor még nem épült ki a maga teljességében a sztálini totalitárius rendszer, a megtervezett terror még nem érte el, vagy csak a szele Makarenko közvetlen környezetét, s a hírekből hallott rettenetes bűnök hihetőnek tűnhettek, a büntetések – az adott kultúrában – indokoltaknak látszottak. Az eléjük tált híreknek – talán - lehetett hinni, ha nem, akkor is kifelé ezt kellett mutatni.

Makarenkónak, amúgy is rossz véleménnyel volt környezetének viszonyairól, az adminisztrációról, a pedológiáról. Ha valóban így volt, művét akár hitelesnek is lehet tekinteni, amely három részben 1934-ben, 35-ben és 36-ban jelent meg először, a későbbi kiadásokba azonban új mondatokat helyeztek el a szerkesztők, és a nemkívánatosnak tekintett részeket meg kihúzták. Az eredeti kézirat, azaz a beavatkozásoktól megtisztított Makarenko munkáinak megjelentetése még várat magára (Waterkamp, 2018).

Götz Hillig úgy véli, hogy Makarenko csupán önmagát mentve írt nyilvános magasztaló leveleket Sztálinhoz a nagy terror évében, amelyeket a Sztálin halála utáni összegyűjtött munkái már nem is tartalmazták (Hillig, 1995, 1998). Hillig szerint Makarenko nem volt a despota híve. Annak ellenére, hogy a Belügyi Népbiztosság NKVD alkalmazottjaként vezette Dzerzsinszkij kommunát, pedagógusként sem ekkor, sem korábban nem volt sikeres, ám túlélte az ukrán politikai vezetés likvidálását 1937-ben. Ezek a tények nehezen illeszthetők be későbbiekben épített Makarenko mítoszba, nem is lehet, mert két dolgról, két műfajról van szó. A politikai marketing az egyik, Makarenko tényleges pedagógiai gyakorlati tevékenységének elemzése a másik műfaj.

Meglehet, hogy a személyét először hazai, később az új területeknek szánt tudatos propaganda nélkül Makarenko tevékenységére erős fény sohasem vetült volna.

Makarenko munkáit a szovjet birodalom nyugati részébe került népi demokratikus országokban kiadták, Bulgáriában 1947-ben,¹ Romániában 1946-ban,² Lengyelországban 1949-ben, Magyarországon a Magyar-Szovjet Társaság (MSZT) kezdeményezésére⁴ jelent meg „*Új ember kovácsa*” című könyve, Lányi Sarolta fordításában és Várkonyi Hildebrand tanulmányával, 1947-ben.⁵ Több kiadást megért Makarenko *Új ember kovácsa* címmel a tanregénye – az orosz eredetiben Pedagógiai költemény – a szépirodalmi műfajában íródott.

Az Országos Neveléstudományi Intézet 1. sz. Értesítőjének szerkesztői állásfoglalása helyezi el Makarenko-t a neveléstudományos-politikai térben: a „*haladó pedagógusok, élükön Makarenko-val, kezdettől fogva harcot folytattak a pedológusok hamis és antimarxista törekvései ellen, s a harcot a Szovjetunió Kommunista] párthatározat végképp az ő javukra döntötte el*” (ONI, 1949: 3.). Makarenko műve nem pusztán példamutatás, hanem követendő politikai iránymutatást is kölcsönöznek szakértő kezek: a magyar nyelvű *Pedagógiai hősköltemény* című munkáját tárgymutatóval látták el. A helyes álláspont tekintetében tájékozatlan olvasó a 117., a 246-247, a 337-338, a 436, a 440 és a 519-521 oldalakon találhatja meg pedológiai ellenességhez szükséges érveket (Kairov-Székelyné, 1956: 683.), amelyeket a 1950 márciusában a Magyar Dolgozók Pártja Központi vezetősége vádpontként ismételt meg Mérei Ferenc vezette Országos Neveléstudományi Intézetnek és az Ortutay Gyula vezette Vallás-és Közoktatásügyi Minisztériumnak szegezve.

Makarenko személye képviselte a hétköznapiak horizontján észlelhető elemekből építkező, a józan észre hagyatkozó naiv emberismereten alapuló szakmai-pedagógiai kultúrát, amelynek kiépítéséhez és műveléséhez értelemszerűen nem kellett különösebb intézményes tanulás, elégséges az önerőre hagyatkozás, az iskolai gyakorlatra építkező, ugyanakkor a praxist igazoló elméletalkotó képesség, amellyel – a helytől függetlenül – az autoriter vezetők többsége rendelkezik.

Az orosz értelmiségiek, vagy az értelmiségi szerepet betöltő nemesek, arisztokraták a nyelvtudása teszi technikai értelemben lehetővé, hogy világlátottak és kozmopoliták legyenek, a nyugati mintákat kövessék, velük ellentétben a munkások és a parasztok, valamint a nemzetállam határai közé

¹ https://knizhen-pazar.net/index.php?option=add_book&id=1224627&title=%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%B5%D0%BC%D0%B0 letöltve 2019. augusztus 10.

² <https://kartocid.ru/ro/interesnoe/pedagogical-ideas/> letöltve 2019. augusztus 10.

⁴ A másik, „*N.K. Goncsarov előadásai, útmutatásai a magyar pedagógusok számára* (Szerkesztő Bizottság, 1954: 9).

⁵ 1947-ben a második kiadás jelent meg. Az első kiadás a Széchenyi könyvtárban nem lelhető.

szorult iskolázottak szinte sohasem tudtak hazájukon kívül másfelé tekinteni. Nekik nekik, a nacionalizmus eszméjébe zárkózás és a zárt rendszerként felfogott országuk adja a gondolkodásuk horizontját.

Tudható, hogy Makarenko Oroszországot soha el nem hagyta, anyanyelvén kívül nem tájékozódott, aligha ismerhette, nem élhette meg a szabadságjogok nyugat európai eszméjét, és gyakorlását sem, ekképpen nem is hiányozhatott neki, nem is kérte számon állama vezetőin. Valószínű, hogy a kommunikációs szakértők általtudatosan összeállított hírekből csak tudhatta meg, hogy a pedológia idegen, amerikai-európai eredetű kozmopolitái dolog, de azt ő sem olvashatta, hogy ez a nyugati, mélyen szocialista eszmekör hívei éppen úgy elutasították a kapitalizmus gyakorlatát és iskoláját, mint az orosz kommunizmus kísérletét.

A pedológiát- pszichoanalízist érő sztálini kozmopolitizmus vádja után a pszichológia, mint tudomány megsemmisült, művelőinek jelentős kivételével együtt. A lélek elemzése orosz-nacionalista pszichológiának ebben a megközelítésben erős pártpolitikai, és egyben pedagógiai jellege is lett, elég utalni az az aktivitás elmélet megalkotóját, A. N. Leontyev karrierjére, aki jó politikai érzéssel otthagya a trockizmus vádját alatt álló, az amerikai és az orosz Pavlovi behaviorizmus alternatíváját felépítő, korábban még marxistának tekintett Vigotszkij iskoláját. Harkovba ment, s behódolások árán sikerrel átmentette magát és a tudományos pszichológiát a Sztálin utáni időszakra olyannyira, hogy a Hruscsovi időszakban az „aktivitás” elméletére erősen építkezett a nemrég alapított szocialista neveléstudomány, megtalálva benne a Herbart és a reformpedagógiai-szerű marxista gyermek-felfogás közös elemeit, ideológiai értelemben kompromisszum lehetőségét.

A harmincas évek közepének fizikai és szellemi értelemben légüressé vált térben nagy lehetősége nyílt a naiv pszichológiánk. Bárki lehetett esetlegesen szerzett tapasztalatai alapján pszichológus szakember, mint Makarenko is, ha úgy vélték róla beilleszkedik, vagy éppen támogatja a politikai kurzust. A totális rendszerben szaktudományos dolognak a hatalom bármit tekinthetett, hiszen a szaktudás garanciáit nem a tudomány, a hagyomány, hanem az állam végrehajtó hatalma adhatott, akár az olyan hazug sarlatánoknak is mint a szocialista genetikus Liszenkonak.

A harmincas évek második felének felfogása 'jó pedagógus' egyben 'jó pszichológus' is, hiszen a kommunista ember hatékony neveléséhez a pedagógusnak ismernie kell a gyereket. A kor általános funkcionális és szakmai érvelése szerint logikus, hogy a materialista, a Pavlovi pszichológia tudományának segítenie kell a pedagógiának az új ember nevelésében. A XX. század elején felfedezett feltételes reflex és a klasszikus kondicionálás tételére – ha a kutya etetésekor megindul a nyáleválasztása, s ha ekkor csengő is megszólal, egy idő után már a csengő hangjára felgyülemlik a nyál- pedagógiai alkalmazás lélektani lehetőségét csillantja fel. Az ember 'tisztá lappal' jön a

világra, amire bármi írható, a kondicionálás csupán a hatékony nevelési technika, amivel az ember gondolkodása, tudása szabadon formálható, átalakítható.

A Makarenko-mítosz elemévé vált a pszichológiai éleslátása is, ami távolról sem professzionális természetű dolog, hanem a párt-legitimálta gondolkodás eredménye.

A 1949-ben V. N. Kolbanovszkij a Szovjetszkája Pedagógika 3. számában „Makarenko, mint pszichológus” című tanulmányában kijelenti, hogy Makarenko *„pszichológiai éleslátással felismerte [...] a régi pszichológia teljes alkalmatlanságát arra, hogy feltárja az emberi személyiség lényegét és megmutassa megváltoztatásának útjait, ami pedig a pedagógia legfontosabb feladata [...] Visszautasítva a régi pszichológiát, mint olyan tudományt, amely alkalmatlan arra, hogy a pedagógia gyakorlati feladatait megoldja. Makarenko kidolgozta maga álláspontját az emberi személyiségre vonatkozóan, amelyet a lelki tevékenységek gazdag és sokszínű világa jellemez* (idézi Snyirman, 1951).

Az ellenségképzés régen ismert politikai marketing fogás, az ők és mi közötti különbségtétel a táborképzés eszköze. Makarenko személye attól lesz jelentős, hogy a pedagógiának ad elsőbbséget a pszichológiával szemben a gyermek nevelésében, miképpen fentebb az állami lapban olvasható. Makarenko felismerte, hogy „rég pszichológia” azért káros, mert nem ad segítséget a pedagógiának. Már akkor is tudható volt, hogy a régi pszichológia a pedagógiai nélkül is képes volt feltárni a „személyiség megváltoztatásának útját, hogy csak a közismert pszichoanalízis irányzatot említsem. Nem lehet kétségünk afelől, hogy tudatos politikai ideológia az, amit Szovjetszkája Pedagógika közölt.

Makarenko erényeit foglalja össze I. Sz. Petruhin az M. Izvetija lapban a Sztálin halálának évében. Elsőnek az új iránti érzékét emeli ki, másodjára „az kommunista viselkedés készségeinek nevelését”, harmadjára a kommunista humanizmus megvalósítását, majd a gyermekközösség nevelőerejét, erősítését és végezetül a „robbantás” elméletét (Petruhin, 1953: 96) Mi is volna az utóbbi?

Makarenko ünnepelt a gyermeki személyiség ismeretére építkező „robbantás” pedagógiai módszerében a személyiség megváltoztatásának, az ember átnevelésének⁶ hasznos technikájának látatták sztálini totális államban.

Pataki Ferenc szakmai véleménye szerint, amely attól válik szakmaivá, hogy a politikai és morális viszonyokon felülemelkedve csak a tértől és időtől független pszichotechnikára fókuszál. Megfogalmazásában *„a robbantás olyan módszer, [...] arra szolgál, hogy meggátolja a defektív viszony kifejlődését és akuttá válását. Segítségével azt kívánjuk elérni, hogy az egyén többé-kevésbé súlyos személyes megrázkódtatás vagy pozitív színezetű érzelmi megrendülés*

⁶ A kriminál - pedagógiában mind a mai napig él a nevelés-átnevelés dilemmája kapcsán a sztálini kontextusból kiemelt makarenko-i metódus. Egy főiskolai olvasókönyv szerint Makarenko az „ún. „robbantásos” módszer alkalmazását kizárólag „átnevelési” eljárásnak tekintette. E módszer lényege, hogy a nevelő pedagógiai céltudatossággal pszichikus konfliktust hoz létre, azzal a reménnyel, hogy hatására a torzult személyiség tulajdonság dehonesztálódik, elveszíti érvényesülési feltételeit, meggyengül pszichés stabilitása” (Mankó, 2001). A torzult személyiséget tértől és időtől függetlennek, egyfajta adottságnak tekintik ebben a munkában.

árán rádöbbenjen korábbi indítékainak, távlati és egész magatartásának társadalmi és közösségi magatartásának lehetetlenségére. (Pataki, 1966: 506). Ez a pedagógiai módszer” felrobbantja azokat a viszonyokat, amelyek a korábbi eltorzult személyiség beállítottságát alkották” (uo.). A robbantás nem metafora itt, hanem üdvözlendő és alkalmazandó legitim eszköz a szocializmus pedagógiai kultúrájában. Még a hetvenes években olvasható meghatározás szerint a „robbantás” pedagógiai módszerét alkalmazva a pedagógus határozott követelésével olyan erős élményt vált ki, amellyel visszaállítja a gyermek a kollektívához való normális viszonyát (Illésné, 1969, 504.). A pedagógiai normalitás tartalma axiomatikusan azonos az államéval.

A Javítómunka, (azaz a kényszermunka) táborok és a sztálini értelmezésű szocialista munkaiskola szervezeti eleme Makarenko iskolájában találkozott: a diákok, - vagy ahogy őket nevezték a kommunárok - a telepük, a lakóhelyük és a munkahelyük közötti utat *futva* tették meg (Tyer-Gevondjan, 1952).

A kommunárok szűkebb közösségét, az osztagokat a FED márkájú (Feliks Edmundovics Dzserdzsinszkij, a politikai rendőrség, a CSEKA⁷ megalapítója, első vezetője) fényképezőgép előállításának a gyári termelés logikája szerint alakították ki. Ahány műhely, ahány műszak, annyi osztagba szervezték a nevelés alanyait (leírja Pataki, 1966: 133). (Ez a szervezési mód sohasem került be a későbbi közösségi nevelést igenlő pedagógiai kánonba.)

Az iskolai és a termelés összekapcsolásának ez a pedagógiai felfogása elégítette ki a sztálini olcsó munkaerő-szükségleti elvárásokat, amely alapvetően másféle, mint a forradalom utáni munkaiskola – Pavel Blonszkij, Sztanyiszlav Sackij és Albert Pinkevics korábban említett világa, aminek az a bűne az volt, hogy „*Nem tudott szabadulni, néhány divatos elméleti hatástól (freudizmus, eugenika, morhanizmus)*”, miképp az 1978-ban kiadott magyarországi Pedagógiai Lexikon közölte a sztálini érvelést (Nagy 1978: 478).⁸

Kétségtelen, hogy az 'eltorzult' személyiség *értéktartalma* csak az adott társadalmi politikai viszonyok normarendszeréhez mérve értelmezhető. Másképpen értelmezték a totális állam totális terrorja alatt, és megint másként a politikai elnyomás szelídebb esztendeiben és megint másként a demokráciákban. Csakhogy Makarenko – főként halála után a sztálini kor marxista pedagógus⁹ ikonjaként szerepelt, sztálini politika támogatójának mutatták be, aki a sztálini elnyomást és terrort indokoltnak és támogathatónak tartotta. Érdekes, hogy személyéből az utókor csak a szakma jó minőségű képviselőjét látja, és képes

⁷ 1917. december 20-án megalakult a VCSK, (Vszerosziszkaja csrezvicsajnaja komisszija po porbe sz kontrevoljucijeji szabotazsem) az Összoroszországi Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs Elleni Harcra, egyszerűbb nevén a Cseka. (Scheider. 2004)

⁸ Nagy Sándor (szerk.) 1978: *Pedagógiai Lexikon*. III. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.

⁹ V. Je. Grurman 1952-ben megjelent cikkében dicsőreleg emeli ki, hogy Makarenko marxista elveket követett és a pedagógia belső jelenségeinek dialektikáját tárta fel. Az ilyen állítások támasztják meg Makarenko ikonját (Gruzman, 1952)

szemet hunyni egy rettenetes korban eljátszott vagy ráakasztott rettenetes szerepről.

Makarenko személye az aktuáliságazati hősök, gyakran cserélődő arcképcsarnokába került, a növénynevelő Liszenko, a munkaverseny győztese Sztahanov, a vasútvontatás nagyja Maximenko mellé. Arcképe és cikkei a Pravdában jelentek, Lenin háttérbe szorított, előre megírt szerepre kényszerített özvegyével, N.K. Krupszkájával (1861-1939), és a Szálin báb M. I. Kalinyinéval (1975-1946). E három példaértékű ember arcképe díszítette a közoktatási intézmények, iskolák falait. Munkásságukat a szocialista neveléstudomány egy generáción keresztül professzionálisan ápolta, implementálta, évtizedekkel később csak egy-egy anekdota őrizte meg emléküket.